

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för svenska språket

Grammatikaliseringen av *bestämt*

Torbjörnius Arro Förberger

Specialarbete, SV1318, 15 hp
Ämne: Svenska
Termin: HT 20
Handledare: Henrik Rosenkvist

Sammandrag

I uppsatsen undersöks hur *bestämt*, från att ha varit enbart en supinumform av verbet *bestämma* och ett perfekt particip bildat av samma verb, utvecklades till ett adverb. Med utgångspunkt i teorier om grammatikalisering undersöker jag tidningstext från Kungliga bibliotekets databas Svenska dagstidningar, i första hand från perioden mellan 1790 och 1830. Resultaten jämförs med Rosenkvists (2004) forskning om utvecklingen av konditionala subjunktioner i svenskan. Adverbet tycks ha utvecklats ur participet åren efter 1790, efter att participets betydelse genomgått en förändringsprocess i en mer abstrakt riktning. Ett antal syntaktiska tvetydigheter som kan ha bidragit till utvecklingen återfinns också i materialet. En fortsatt semantisk blekning samt en syntaktisk utveckling mot en satsadverbiell, mer subjektiv användning under 1800-talets första decennier kartläggs.

Nyckelord: *bestämt, grammatikalisering, adverb*

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
2. Syfte och forskningsfrågor.....	1
2.1. Syfte.....	1
2.2. Forskningsfrågor.....	2
3. Teoretiskt ramverk och tidigare forskning.....	2
3.1. Grammatikalisering	3
3.2. Reanalys.....	4
3.3. Analogi	7
3.4. Samspel mellan syntaktisk tvetydighet och semantisk vaghet	7
4. Metod.....	9
4.1. Övergripande statistik.....	9
4.2. Mer specifik statistik.....	10
4.3. Riktade sökningar på intressanta konstruktioner	11
5. Resultat	12
5.1. Övergripande statistik, inklusive motsvarande tysk kurva för <i>bestimmt</i> 13	13
5.2. Mer specifik statistik.....	14
5.3. Utvikning om stavningsvarianterna	16
5.4. Riktade sökningar och analyser	17
5.4.1. Participets användning före och kring adverbets uppkomst	17
5.4.2. De första adverbliella användningarna.....	20
5.4.3. Möjliga brokontexter före och kring adverbets uppkomst.....	22
5.4.4. Konstruktioner med indefinita pronomen	23
5.4.5. Mera bestämt.....	26
5.4.6. De första förekomsterna av bestämt som subjektifierat satsadverb ...	28
5.4.7. Möjliga bro- och byteskontexter mellan sätts- och satsadverbliell användning 1800–1826	31
6. Diskussion.....	35
6.1. Hur utvecklingen kan ha gått till	35
6.2. Brister och möjliga områden för vidare forskning	36
7. Litteraturförteckning.....	37

Korpusar:	37
Internetkällor:	38
Litteratur:	39

1. Inledning

Bestämt är enligt *Svenska Akademiens ordlista* (SAOL) ett adverb med betydelsen 'av allt att döma'. Enligt *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (SO) har ordet en historia från 1841, och som exempel på ordets användning anges *han blev bestämt arg* och *nu är kaffet bestämt klart*. Utöver att vara ett adverb är *bestämt* också supinumformen av verbet *bestämma* och ett perfekt particip bildat av samma verb. Dessa båda former är äldre än adverbet och kan antas utgöra grunden för dess uppkomst. I den här uppsatsen undersöker jag hur den utvecklingen har gått till utifrån Kungliga bibliotekets tidningsdatabas *Svenska dagstidningar*. Som teoretiskt ramverk för undersökningen används teorier om grammatikalisering, enligt vilka de formella, grammatiska delarna av språket över tid utvecklas från lexikala element. Adverb utgör i dessa teorier en mer formell ordklass än de typiskt lexikala ordklasserna, dit i första hand verb och substantiv räknas (Hopper & Traugott 2003:107). Utgångsantagandet är att adverbet *bestämt* har uppstått ur (supinumformen av) verbet eller participet. Syftet är dels att ringa in tidpunkten (eller tidpunkterna) för förändringen, dels att klargöra vilka typer av språkliga sammanhang som har möjliggjort den. Mer specifikt undersöker jag i vilken utsträckning utvecklingen stämmer överens med den syntaktisk-semantiska modell som Rosenkvist (2004:225–228) använder för att beskriva utvecklingen av *bara* från adjektiv till adverb och subjunktion.

2. Syfte och forskningsfrågor

2.1. Syfte

Det mest generella syftet med den här typen av undersökning är att bidra till kunskapen om det svenska språkets historia och utveckling. Framför allt eftersträvar

jag att på ett empiriskt grundat sätt klargöra omständigheterna kring hur *bestämt* har utvecklats till ett adverb, och om möjligt utifrån resultaten presentera en hypotes om hur utvecklingen kan ha gått till. I syftet ingår också att undersöka i vilken utsträckning de grammatikaliseringsteoretiska modellerna framgångsrikt kan användas för att förklara förloppet. Om de kan det utgör det ett ytterligare – om än marginellt – stöd för modellernas riktighet i förhållande till verkligheten.

2.2. Forskningsfrågor

Jag har i undersökningen försökt identifiera de specifika sammanhang som möjliggjort utvecklingen av adverbet *bestämt*. För att göra detta har jag strävat efter att dels inringa tidpunkten för de första adverbiella förekomsterna, dels klargöra *bestämts* syntaktiska roll och semantiska egenskaper både före och efter de första förekomsterna. Vidare strävar jag efter att, utifrån de teoretiska modellerna och tidigare forskning, ge en övergripande bild av hur utvecklingen har gått till. Jag har också försökt att peka ut områden som inte fått plats inom den här undersökningens ramar, men som vore intressanta att undersöka närmare.

3. Teoretiskt ramverk och tidigare forskning

De teoretiska modeller jag använt kommer framför allt från Hopper och Traugotts bok *Grammaticalization* (2003), som är ett av standardverken inom grammatikaliseringsforskning. I det här avsnittet redogör jag dels för vad grammatikalisering är, dels för vilka handfasta mekanismer som antas vara inblandade vid ett grammatikaliseringsförlopp. På grund av uppsatsens förutsättningar är redogörelsen kortfattad och fokuserad på det allra mest relevanta.

3.1. Grammatikalisering

Språket innehåller både lexikala och formella element. Generellt kan man säga att de lexikala elementen utgörs av de öppna ordklasserna, det vill säga i första hand substantiv, verb och adjektiv. Dessa refererar semantiskt till saker, händelser och egenskaper i världen. De formella elementen utgörs av ord och morfem som i första hand fyller en grammatisk funktion, och vars semantik är mindre framträdande. Distinktionen är inte entydig utan en fråga om grader. *Grammatikalisering* innebär en språklig förändring där lexikala element utvecklas mot att bli mer formella, eller där redan formella element får nya formella funktioner (Hopper & Traugott 2003:1). Då ett lexikalt ord grammatikaliseras innebär det att semantiska, syntaktiska och morfologiska egenskaper förenklas eller faller bort (Heine & Kuteva 2005:80). När det gäller semantiken talar man om *semantisk blekning*, vilket är ett metaforiskt sätt att säga att den lexikala betydelsen blir mindre framträdande och mindre viktig för hur ordet används (Heine & Kuteva 2005:80). En sådan förändring sammanfaller ofta med att ordet börjar användas i nya sammanhang, där bruket av ordet tidigare var uteslutet till följd av den snävare semantiken (Hopper & Traugott 2003:102). En blekare, mer allmän semantik ger av naturliga skäl bredare pragmatiska möjligheter för ordets användning. Som exempel på tydligt blekta ord kan nämnas hjälpverben, som gått från att ha en specifik lexikal betydelse till att bli en del av den formella struktur som används för att specificera andra verbs roll i utsagan (jfr Kuteva 2001:20). När syntaktiska och morfologiska egenskaper faller bort talar man i stället om *dekategorialisering* (Heine & Kuteva 2005:80; Hopper & Traugott 2003:106). Ett lexikalt element som dekategorialiseras förlorar delar av det strukturella regelverk som definierar den ordklass det tillhör, och i samband med förlusten finns möjligheten att ordet byter ordklass (Hopper & Traugott 2003:107). Därmed öppnar även dekategorialiseringen för nya användningar av ordet. Sammantaget antas grammatikalisering, av nämnda skäl, leda till en ökning av ordets totala frekvens, och en ökad frekvens antas omvänt utgöra ett tecken på grammatikalisering (Hopper & Traugott 2003:129).

Ytterligare en aspekt som hänger samman med – men inte är en nödvändig del av – grammatikalisering är subjektivering, vilket innebär att ordet får en mer kontextuell,

subjektiv användning (se Hopper & Traugott 2003:92). Ett subjektifierat ord kan till exempel användas för att uttrycka talarens subjektiva grad av säkerhet kring ett uttalande, snarare än att vara en del av uttalandets semantiska betydelse.

Den typiska "vägen" från att vara ett lexikalt element till att bli ett formellt kan fångas i en så kallad *klin* (Hopper & Traugott 2003:6). En klin är en schematisk uppställning av den glidande skala av språkliga former som ett element passerar vid en språklig förändring. För att beskriva grammatikalisering generellt används *grammatikalitetsklinen*, som enligt Hopper och Traugott (2003:7) ser ut som följer:

innehållsord > grammatiskt ord > klitisk partikel > böjningsaffix

Ett element som grammatikaliseras rör sig från vänster till höger genom klinen. Huruvida rörelsen bara kan ske i den riktningen – det vill säga om grammatikaliseringen är enkelriktad eller inte – är en omtvistad fråga som jag inte ska gå in närmare på i den här uppsatsen. Frågan diskuteras till exempel i Hopper och Traugott (2003:99–139) och Lehmann (1995:16).

Jag ska nu övergå till att beskriva de handfasta mekanismer som antas orsaka grammatikalisering.

3.2. Reanalys

Reanalys är en mekanism som används för att förklara många typer av språkliga förändringar, och som också antas vara den primära mekanismen bakom grammatikalisering (Hopper & Traugott 2003:39). För att en reanalys ska kunna ske måste ett språkligt uttryck vara syntaktiskt tvetydigt, vilket innebär att det kan förstås som ett uttryck för minst två olika, ömsesidigt uteslutande syntaktiska regelverk. För att tydliggöra vad en reanalys är kan man använda följande bokstavslek, där man utifrån en serie av tre givna bokstäver ska gissa vilken bokstav som kommer närmast. Här är två olika bokstavsserier:

(1) A, B, C ...

(2) A, B, D ...

I följd (1) kommer de flesta antagligen att fortsätta serien med *D*. Regeln som rättfärdigar det svaret är: *fortsätt ett steg framåt i alfabetet*. Även om det rent logiskt finns andra möjliga regler som skulle ge upphov till samma serie kan man på ett intuitivt plan säga att analysen av serien är entydig. I den andra serien förhåller det sig dock annorlunda. Här finns det nämligen inte bara en, utan minst två intuitivt rimliga regler som ger upphov till samma serie. Den ena kan formuleras: *gå x steg framåt i alfabetet och addera 1 till x vid varje omgång*; och den andra: *gå x steg framåt i alfabetet och dubblera x vid varje omgång*. Båda dessa regler ger upphov till serien *A, B, D* i de första tre stegen, och det går alltså inte att utifrån serien sluta sig till vilken av dem som faktiskt har använts. I det fjärde steget kommer reglerna däremot att ge olika resultat. Den första regeln (*addera 1 till x*) ger svaret *G*, medan den andra (*dubblera x*) ger svaret *H*.

En reanalys sker när någon skriver ner serien *A, B, D ...* med den första regeln (och fortsättningen *G*) i åtanke, men någon annan förstår serien utifrån den andra regeln och svarar *H*. Det som är avgörande är att skillnaden mellan de olika reglerna inte kan urskiljas i den givna serien bokstäver, utan visar sig först när serien fortsätts på det ena eller det andra sättet. Reglernas yttre uttryck sammanfaller alltså i vissa begränsade sammanhang, men inte i alla.

Ett sammanhang där två syntaktiska regler sammanfaller i sina yttre uttryck – vilket öppnar för en reanalys – kallas en *brokontext*, eftersom den metaforiskt utgör en bro mellan de båda reglerna. Principen är densamma för naturliga språk som för bokstavsserier, även om reglerna är något mer komplicerade. Nedan följer ett påhittat exempel på en reanalys i svenska språket, kopplat till uppsatsens ämne:

(1) Far tog bestämt på sig hatten.

I den här meningen kan *bestämt* analyseras på två sätt: dels sättsadverbiellt, som en beskrivning av hur far tog på sig hatten; dels satsadverbiellt, som ett uttryck för

talarens epistemiska attityd gentemot det påstådda. I satsen som sådan finns inget sätt att ta reda på vilken som är den åsyftade analysen (även om det i verkligheten kanske skulle framgå av sammanhanget). Däremot går det att göra skillnaden tydlig genom att till exempel omformulera satsen så att den frontas av det formella subjektet *det*. Då leder de olika analyserna till syntaktisk särskiljbara meningar:

(2) Det var far som bestämt tog på sig hatten.

(3) Det var bestämt far som tog på sig hatten.

Den satsadverbiella analysen som uttrycks i (2) utgör en mer subjektiv, mindre lexikal förståelse av *bestämt*, eftersom ordet uttrycker talarens attityd och inte tillför någon semantisk innebörd till själva det skeende som beskrivs. Ursprungsmeningen (1) är alltså en brokontext mellan en mindre och en mer formell användning av ordet. Om någon skulle yttra ursprungsmeningen åsyftandes analys (2), men den som hör den förstår den utifrån analys (3), då har det skett en reanalys. Om åhöraren sedan extrapolerar sin analys och vid något senare tillfälle yttrar mening (3) benämns den meningen en *byteskontext*, det vill säga ett språkligt uttryck där den nya analysen har tagit överhanden och den gamla inte längre är möjlig.

I verkligheten sker den här typen av förändringar i allmänhet inte utan att den äldre och den nyare analysen samexisterar under en längre eller kortare period. Detta har av Hopper (1991) benämnts *layering*. På svenska används termen *skiktning* (se t.ex. Skärlund 2017:51). En schematisk beskrivning av fenomenet ser ut så här (Hopper & Traugott 2003:49):

$$A > A/B > B$$

A står för den tidigare etablerade analysen och B för den nya. Under stadiet A/B förekommer det i regel både språkliga sammanhang där valet mellan A och B utgör en tydlig pragmatisk skillnad, och sammanhang där det från ett pragmatiskt perspektiv inte spelar någon större roll vilken analys som görs (Hopper & Traugott 2003:126).

3.3. Analogi

Analogi är en typ av mekanism som främst rör språkets ytplan (Hopper & Traugott 2003:39). Den påverkar alltså inte språkets regler på djupet utan överför bara färdiga regelverk till nya fall. Man kan säga att man genom analogi lägger ett nytt innehåll i en befintlig grammatisk form. Formen i fråga kan benämnas *paradigm*. En överföring per analogi kan till exempel bestå i att man böjer ett nytt verb på samma sätt som verb man redan känner till, eller använder en redan känd ändelse för att omvandla ett nytt adjektiv till ett substantiv.

3.4. Samspel mellan syntaktisk tvetydighet och semantisk vaghet

Vid syntaktisk tvetydighet finns det alltså två ömsesidigt uteslutande analyser av en viss språklig konstruktion. På det semantiska planet förekommer ett liknande fenomen, med skillnaden att det i stället för tvetydighet rör sig om vaghet. Begreppet vaghet syftar på en oklarhet som ter sig som en glidande skala – till exempel då ett ords betydelse har oklara gränser – snarare än som en skillnad mellan två separerade alternativ (Ludlow 2014:84). Ett exempel på ett ord med vag betydelse är *nu*, som kan betyda alltifrån 'exakt det här ögonblicket' till 'det här århundradet' beroende på sammanhang.

Rosenkvist (2004:223–228) använder en modell där syntaktisk tvetydighet samspelar med semantisk vaghet för att beskriva grammatikaliseringen av ordet *bara* från adjektiv till adverb och subjunktion. Modellen går ut på att en gradvis semantisk förändring kan leda till att ett ord används i nya sammanhang där det uppstår brokontexter som skapar förutsättningar för en syntaktisk reanalys, varpå den syntaktiska reanalysen i sin tur leder till att nya omtolkningar av betydelsen möjliggörs, och så vidare. I korthet ser stegen i utvecklingen av *bara* (mellan ca år 1500 och 1800) ut så här (Rosenkvist 2004:193):

(1) Genom en semantisk glidning från ursprungsbetydelsen 'naken' får adjektivet *bara* den nya betydelsen 'enbart', som är semantiskt blekare (mer abstrakt) (Rosenkvist 2004:195).

(2) Den mer abstrakta betydelsen, som fungerar för att modifiera både nominalfraser och verbfraser, bidrar till att *bara* kan reanalyseras till ett adverb (Rosenkvist 2004:177).

(3) Användningen av *bara* som adverb ger upphov till sammanhang där ordet reanalyseras ytterligare och får en satsadverbiell funktion.

(4) Användningen av *bara* som satsadverb i desiderativa satser ger upphov till ytterligare en semantisk glidning där ordet i sig får en desiderativ betydelse (Rosenkvist 2004:193–194).

(5) Som en följd av betydelseglidningen reanalyseras *bara* till en konditional subjunktion (Rosenkvist 2004:194).

Rörande steg (1) och (2) ska tilläggas att *bara* som adverb dyker upp i princip samtidigt som betydelsen 'enbart' hos adjektivet (Rosenkvist 2004:177). Antagandet att den semantiska glidningen hos adjektivet sker före reanalysen är alltså teoretiskt motiverat, och rättfärdigas med att ett direkt språng från ett adjektiv med betydelsen 'naken' till ett adverb med betydelsen 'enbart' inte förefaller rimligt (Rosenkvist 2004:177).

I den här uppsatsen intresserar jag mig främst för steg (1), (2) och (3), eftersom det jag undersöker är just ett ords utveckling till adverb. Jag kommer i undersökningen att använda Rosenkvists modell – och det specifika fallet *bara* – som bakgrund och jämförelseobjekt vid beskrivningen av *bestämts* utveckling.

4. Metod

Jag har i först hand arbetat utifrån det material som finns i Kungliga bibliotekets databas Svenska dagstidningar. De sökningar jag har gjort är av tre olika slag:

(1) Övergripande statistiska sökningar på antal förekomster per år över en längre tidsperiod.

(2) Sökningar på de första femtio förekomsterna för varje decennium från 1790 till 1870, med syftet att ge en bild av ordet *bestämts* generella utveckling.

(3) Riktade sökningar på konstruktioner som kan vara av intresse för undersökningen. I allmänhet är dessa sökningar inriktade på att hitta de första förekomsterna av en viss konstruktion.

I resten av det här avsnittet redogör jag för de olika sökmetoderna och hur det insamlade materialet har hanterats och analyserats. Vid samtliga sökningar har jag sökt på både *bestämt* och *bestämdt*, eftersom båda stavningarna förekom parallellt under en stor del av den undersökta perioden. När jag i det följande skriver *bestämt* syftar det på ordet oavsett stavning om inget annat anges.

4.1. Övergripande statistik

Möjligheten att föra övergripande statistik baserat på sökträffar i Svenska dagstidningar är högst begränsad. Den siffra på antal träffar som presenteras vid en sökning anger inte antalet träffar på ordet, utan bara antalet träffar på sidor som innehåller ordet. Det finns inte heller någon möjlighet att få en siffra på det totala antalet ord i korpussen. Eftersom det alltså inte går att räkna ut ordfrekvensen kommer den statistik som presenteras bara att ge en fingervisning om hur utvecklingen har sett

ut. De siffror jag kunnat få fram för varje år är dels det absoluta antalet sidor som innehåller ordet eller frasen i fråga, dels kvoten mellan antalet sidor som innehåller ordet eller frasen och det totala antalet sidor i korpusen. En sådan kvot riskerar att bli missvisande av två skäl: För det första kan siffran bli för låg eftersom flera förekomster på en och samma sida redovisas som en enda träff; för det andra kan utvecklingskurvan över tid snedvridas om förändringar i det genomsnittliga antalet ord per sida sker parallellt med förändringar i antalet förekomster.

Att antalet ord per tidningssida förändrats på ett betydande sätt mellan 1800 och 2000 är uppenbart när man ser på tidningar från perioden. Kortfattat kan man säga att tidningssidorna var relativt ordfattiga i början av 1800-talet, för att under århundradets gång gå mot att bli mycket välfyllda. Under 1900-talet tycks antalet ord per sida sedan åter ha minskat, kanske till följd av utökat bildinnehåll, billigare papper eller något annat. Enligt Rosenkvist och Skärlund (2011) visar Frigyes (2010) att andelen textyta i fem svenska dagstidningar minskade från 45 till 34 procent mellan 1980 och 2000. I övrigt har jag inga siffror på saken. Givet hur sökningarna i databasen fungerar blir effekten av en ökning av antalet ord per sida, förutsatt att det totala antalet ord är konstant, att varje enskilt ord kommer att se ut att öka i frekvens, medan det motsatta kommer att vara fallet vid en minskning av antalet ord per sida. Men hur omfattande den här effekten är förblir alltså okänt, och statistiken kan inte användas till mer än att ge en fingervisning om övergripande tendenser.

Jag har också gjort en sökning på det tyska ordet *bestimmt* i *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* (DWDS [www]), och använt sidans egna funktioner för att framställa en graf över ordets frekvens mellan 1600 och 1990. Enligt *Cambridge Dictionary* [www] är *bestimmt* (bland annat) ett adverb med en betydelse som liknar det svenska *bestämt*. Syftet med grafen är att möjliggöra en jämförelse mellan den tyska och den svenska utvecklingen.

4.2. Mer specifik statistik

Syftet med de här sökningarna är att ge en mer precis bild av hur användningen av *bestämt* har förändrats mellan 1790 och 1870. Jag har gått igenom de första femtio träffarna för varje decennium och i första steget kategoriserat dem som supinum, particip respektive adverb. Participen har delats in i attributiva och predikativa användningar. De brokontexter som finns i materialet – som kan analyseras som antingen particip eller adverb – har behandlats konservativt och kategoriserats som particip.

Utöver kategoriseringen efter ordklass har jag gjort en grov semantisk indelning av de adverbiella förekomsterna utifrån betydelsen hos huvud verbet i satsen. Här har jag utgått från de tre betydelsefält som presenteras i *Svenska Akademiens grammatik* (SAG): det fysiska fältet, det psykiska och sociala fältet och det logiska fältet (SAG:514–516). I det insamlade materialet finns 70 olika huvudverb som utan större problem låtit sig indelas i de respektive fälten.

Slutligen har jag utifrån samma material gjort en graf över stavningsvariationen (*bestämt* respektive *bestämdt*) för de participiska förekomsterna. Att jag bara har behandlat participen beror på att det bara är de som uppvisar någon variation att tala om.

4.3. Riktade sökningar på intressanta konstruktioner

Då jag undersökt materialet har jag dels manuellt gått igenom samtliga förekomster av *bestämt* fram till slutet av 1797. Detta har varit möjligt eftersom sökträffarna från den perioden är så pass få. När det gäller materialet efter 1797 har jag i stället gjort sökningar på specifika konstruktioner. I synnerhet har jag fokuserat på de första förekomsterna av *bestämt* i anslutning till vissa utvalda verb, adverb och pronomen. Vid undersökningen av participets användning före och kring adverbets uppkomst har jag också sökt på konstruktioner där participet förekommer framför substantiv. Jag har i samtliga sökningar använt den stavning som utifrån materialet tycks ha varit dominerande under perioden, och då det funnits flera varianter har jag sökt på samtliga.

De undersökta substantiven är *afsikt, antal, art, dag, författning, försäkran, mening, ordning, ort, pris, sätt, tid, timma, utlåtande, uttryck och yttrande*. Här har jag böjt participet efter substantivets genus, till exempel: *bestämd ort*. De verb jag har sökt på är *avgöra, antaga, blifva, förklara, hafva, kunna, lära, skola, säga, tala, uppgifva, utsätta, uttrycka, veta, vägra* och *yttra*. Samtliga böjningsvarianter – efter tempus, person och numerus, samt passiv form och infinitiv – har tagits med, och jag har sökt både på konstruktioner där verbet finns framför *bestämt* och där det finns efter. Den uppenbara bristen med den här metoden är att det finns möjliga konstruktioner där verbet inte finns i direkt anslutning till *bestämt* över huvud taget. Men eftersom jag har gjort sökningarna främst i syfte att identifiera intressanta exempel bedömer jag precisionen som godtagbar. Vad gäller adverb har jag sökt på konstruktioner med *inte* eller *icke* både före och efter *bestämt*, samt konstruktionerna *mer bestämt* och *mera bestämt*. Slutligen har jag sökt på konstruktioner av typen *hon är bestämt* med samtliga personliga pronomen och med kopulan böjd efter tempus, person och numerus, samt på konstruktioner med de indefinita pronomenen *något, intet, ingen ting* och *någon ting* framför *bestämt*.

En sista metod som använts består i att helt enkelt söka på *bestämt* och tämligen planlöst gå igenom resultaten på jakt efter intressanta exempel.

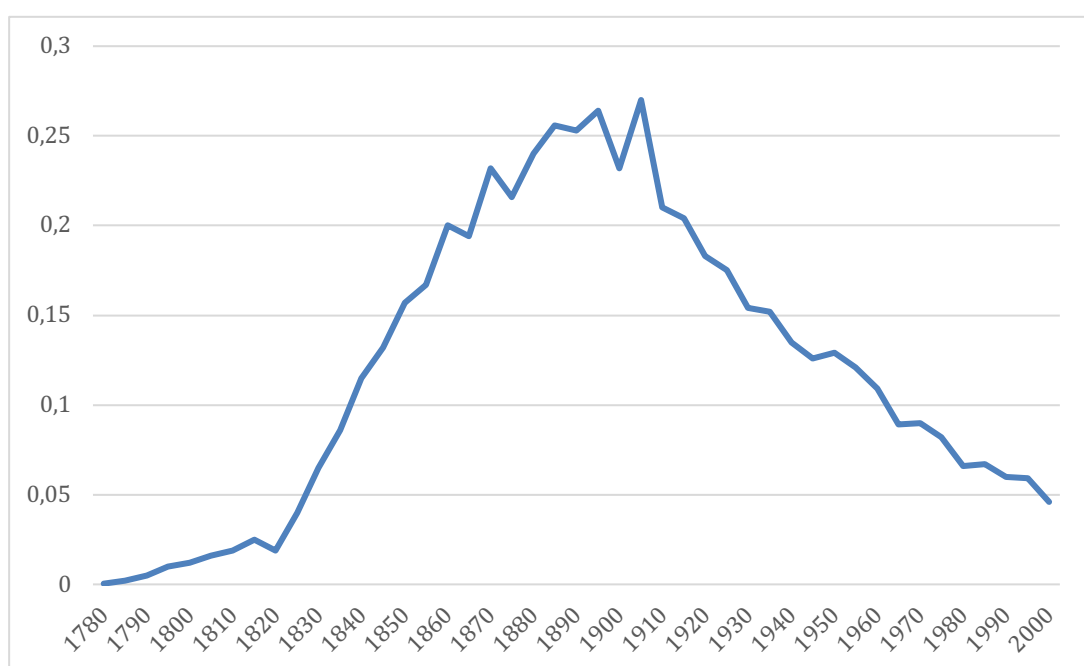
5. Resultat

I det här avsnittet redovisar jag resultaten av de undersökningar jag gjort. Jag börjar med att gå igenom den övergripande statistiken för *bestämt* från de sista decennierna på 1700-talet ända fram till millennieskiftet. Därefter redovisar jag ett par diagram över utvecklingen mellan 1790 och 1870: ett där förekomsterna indelats efter ordklass, ett där de adverbiala förekomsterna indelats semantiskt, och ett över stavningsvariationen hos participet. Slutligen går jag, mer eller mindre kronologiskt, igenom de riktade sökningar jag gjort i syfte att inringa tidpunkten (eller snarare tidpunkterna) för förändringen. I det avsnittet redovisar och analyserar jag också de

möjliga brokontexter jag identifierat, där de reanalyser som gett upphov till den adverbiala användningen av *bestämt* kan ha skett.

5.1. Övergripande statistik, inklusive motsvarande tysk kurva för *bestimmt*

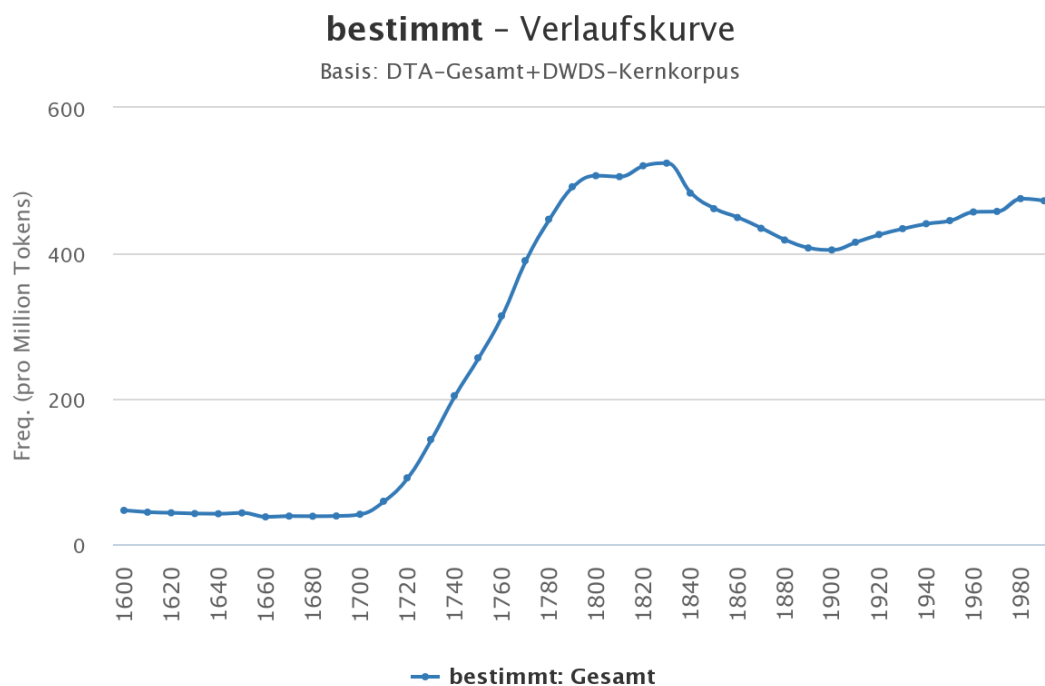
Kurvan nedan visar andelen tidningssidor som innehåller minst en förekomst av *bestämt* för åren 1780–2000:

Figur 1: Andel tidningssidor innehållande *bestämt* mellan 1780 och 2000.

Som redan nämnts i teoriavsnittet utgör en frekvensökning ett tecken på pågående grammatikalisering av ordet i fråga. Med tanke på den begynnande uppgången från 1780 och accelerationen efter 1820 kan man gissa att det är någonstans under den här perioden som de relevanta reanalyserna skett. Vid en närmare undersökning har det också visat sig stämma, åtminstone utifrån det material som finns i korpusen. Mer om detta i avsnittet om riktade sökningar nedan.

Den tyska kurvan för *bestimmt* ser ut så här:

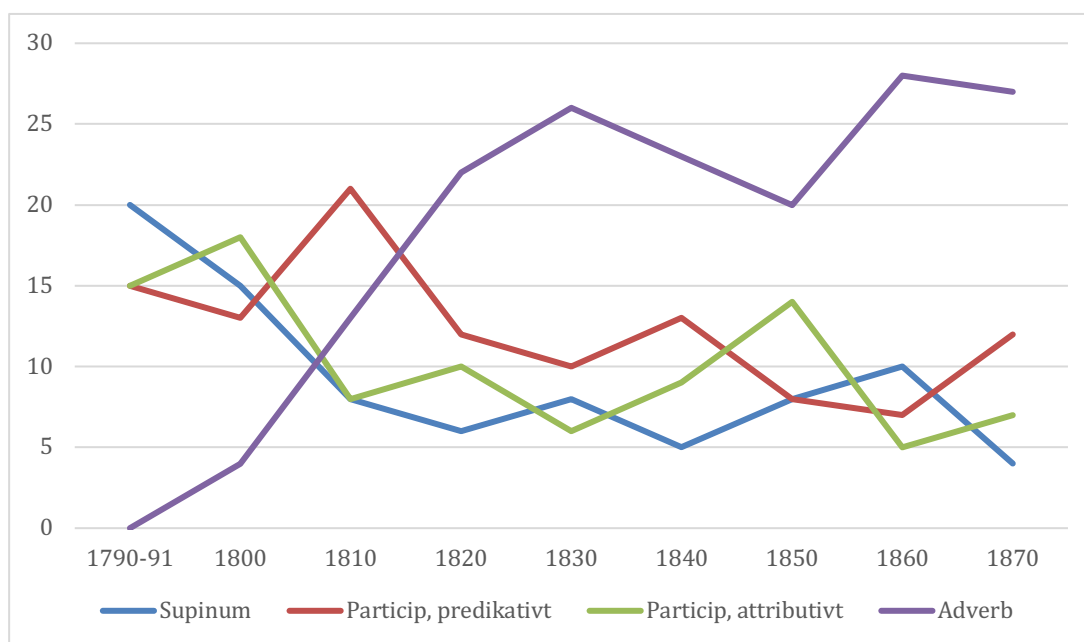

Figur 2: Frekvens av *bestimmt* i tyskspråkiga korpusar mellan 1600 och 1999.

Grafen är framställd av och hämtad från DWDS. Att kurvan når en plåtå kring 1790 och sedan en högsta topp kring 1830 stämmer väl överens med den svenska kurvans utveckling, vilket ger visst stöd för tesen att en tysk påverkan på svenskan har spelat en roll vid grammatikaliseringen av *bestämt*. Exakt hur en sådan påverkan kan ha sett ut ligger utanför de här undersökningens ramar, men det är värt att ha i åtanke.

5.2. Mer specifik statistik

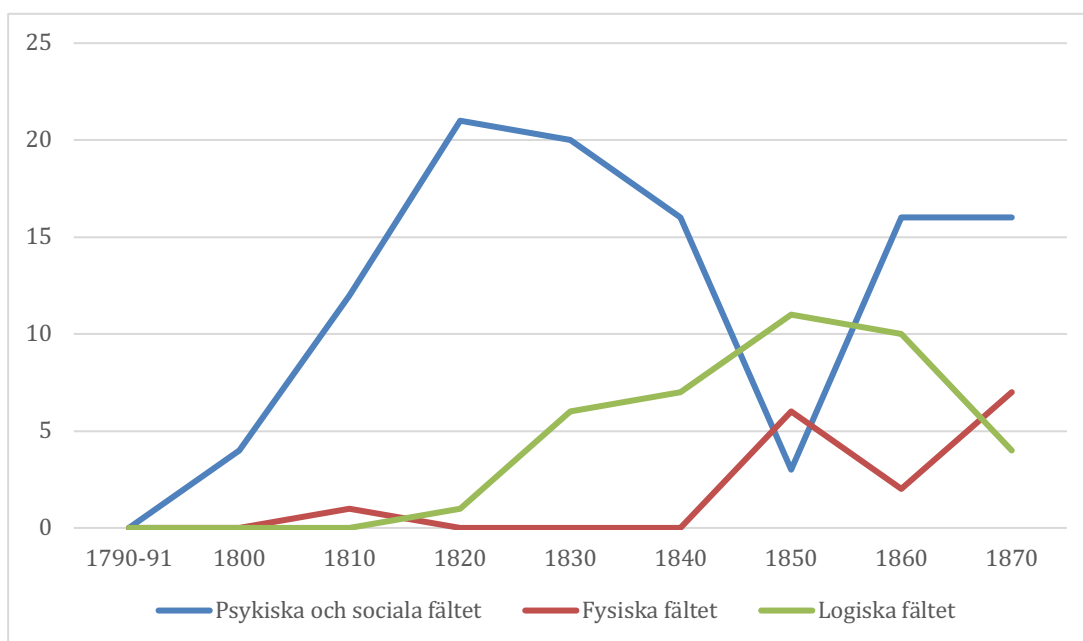
I följande diagram kategoriseras förekomsterna av *bestämt* som supinum, particip (indelade i predikativ och attributiv ställning) respektive adverb:

Figur 3: Indelning av förekomster av bestämt efter ordklass 1790–1870.

Efter en stadig uppgång under de första decennierna är över hälften av förekomsterna adverbiala år 1830. Lägg märke till att ökningen av det totala antalet förekomster per tidningssida (figur 1) accelererar från 1820. De båda graferna tyder alltså på att adverbet står för en betydande del av den totala ökningen.

I diagrammet nedan är de adverbiala förekomsterna kategoriserade efter satsens huvudverbs semantik:

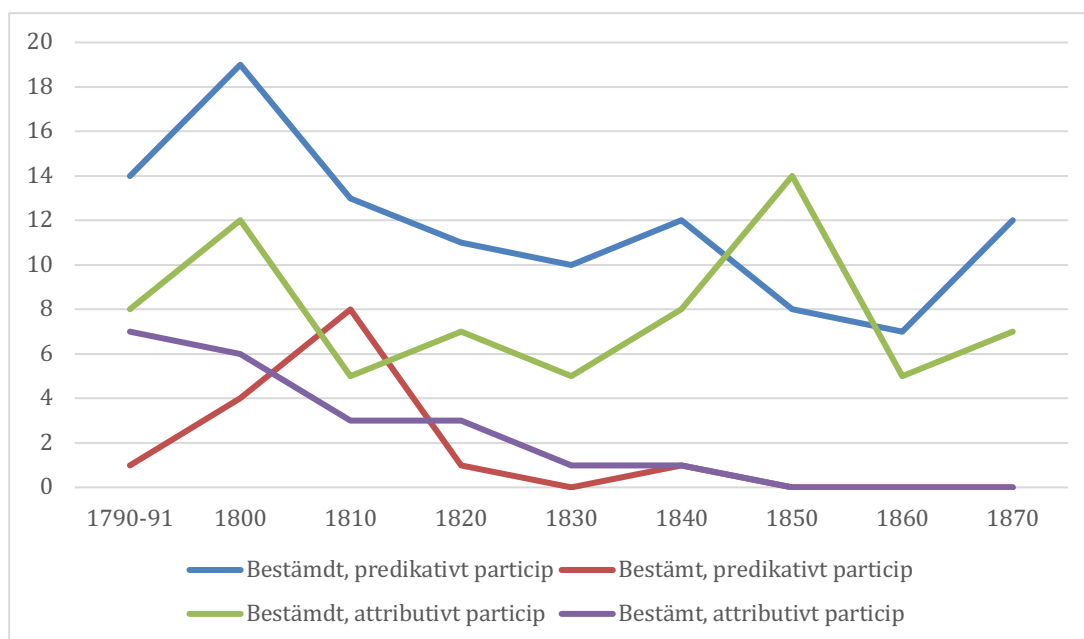
Figur 4: Adverbiella förekomster indelade efter satsens huvudverbs betydelse.

Den semantiska utvidgningen utanför det psykiska och sociala fältet verkar även den ta fart i samband med den accelererade ökningen av det totala antalet förekomster kring 1820 (figur 1). Detta stämmer väl överens med antagandet (Hopper & Traugott 2003:127) att en semantisk blekning tenderar att sammanfalla med en ökning i den totala frekvensen.

Sammanfattningsvis pekar de tre svenska graferna på att den snabba utvecklingen efter 1820 till stor del utgörs av adverbiella förekomster, och att en ökande andel av dessa förekomster finns utanför adverbets ursprungliga semantiska närområde.

5.3. Utvikning om stavningsvarianterna

Då jag gått igenom de olika förekomsterna har jag lagt märke till att det bara är supinumformen som regelmässigt stavas *bestämt*: 80 av totalt 84 förekomster har den stavningen. För adverbena gäller det motsatta: 154 av totalt 160 förekomster stavas *bestämdt*. Undantagen är i båda fallen utspridda över hela perioden. Participle visar däremot en viss utveckling i stavningen:

Figur 5: Utvecklingen av participets stavning.

Som framgår av diagrammet verkar stavningsvariationen hos participet falla bort framemot mitten av 1800-talet. Efter det används stavningen *bestämt* i princip enbart för supinumformen.

5.4. Riktade sökningar och analyser

I det här avsnittet går jag igenom resultaten av de riktade sökningar jag gjort för de olika perioderna i adverbets utveckling.

5.4.1. *Participets användning före och kring adverbets uppkomst*

Före och kring tidpunkten för de första adverbliella förekomsterna, som dyker upp åren efter 1790, används participet *bestämt* på lite olika sätt beroende på om det befinner sig i attributiv eller predikativ ställning. I predikativ ställning fungerar det som en passiviserad form av verbet *bestämma*. Vissa förekomster följer den bitransitiva

varianten av verbet, där det indirekta objektet i allmänhet anges med en valensbunden prepositionsfras. Den vanligaste prepositionen är *till*:

- (4) Detta Capital af 20 millioner Livr. är **bestämt** til betalande af sådane skulder, [...] (Göteborgs Allehanda 1777-02-21)

Det finns också fall då participet följer den monotransitiva varianten av *bestämma*:

- (5) Uti den här i går hollne Giunta degli Albufi är den här varande Andeliga Ordens öde **bestämt**. (Nytt och Gammalt 1786-08-16)

I attributiv ställning betar sig participet som ett adjektiv, och förekommer i regel framför substantiv som *antal*, *pris*, *ort* och *tid*:

- (6) Hvarje Rode väljer sina Fullmäktige til vist **bestämmt** antal. (GT 1786-07-19)
- (7) [...] enligt hvilken Amerikanerne, til et **bestämt** pris emot reda pengar, skall förse hela Portugall med Mjöl och Säd. (DA 1784-07-21)
- (8) [...] emedan Skeppen esom oftast icke framkomma til **bestämd** ort. (DA 1782-04-09)
- (9) Jag skulle då vara på **bestämd** tid ankommen til Paris, [...] (SP 1786-04-27)

Den äldsta av konstruktionerna är *bestämd ort*, som förekommer i materialet redan 1704. *Bestämd tid* dyker upp för första gången 1750, *bestämt antal* 1757, och *bestämt pris* 1783. Även *bestämd dag* förekommer från 1784. Gemensamt för dessa substantiv är att de enkelt kan kopplas till grundbetydelsen hos verbet *bestämma*. Både *antal*, *pris*, *ort*, *tid* och *dag* refererar till saker som människor typiskt sett bestämmer – i betydelsen 'beslutar', 'kommer överens om' – i diverse sammanhang.

Men kring 1790 börjar participet synas tillsammans med en mängd nya substantiv. Först kommer *bestämd mening* (1787), följt av *bestämt uttryck* (1788), *bestämd timma* (1788), *bestämd ordning* (1789), *bestämd afsigt* (1790), *bestämt utlåtande* (1790), *bestämt yttrande* (1790), *bestämd författning* (1790), *bestämd försäkran* (1790), *bestämd art* (1791) och *bestämt sätt* (1792). Dessa nya användningar sammanfaller med att det totala antalet förekomster av *bestämt* börjar gå tydligt uppåt (se avsnittet om övergripande statistik). Flera av de nya substantiven – *mening*, *uttryck*, *afsigt*, *utlåtande*, *yttrande*, *försäkran* och så vidare – tillhör en annan semantisk domän än de äldre. Det verkar alltså som om ökningen i ordets frekvens samtidigt innebär en breddning av dess användningsområde, och därmed också högst sannolikt av dess semantik. Några exempel på de nya användningarna ser ut som följer:

- (10) – Bland brukelige ord hälst nyttja sådane som ej hafva någon **bestämd** mening[.] (SP 1787-10-06)
- (11) Ibland de förändringar Parlamentet föreslagit, synes den förnämsta vara, at ordet Non-Catholique bör lemna rum för något mera **bestämdt** uttryck, eller ock Judar, Turkar och Hedningar därifrån tydeligen undantagas. (PT 1788-02-04)
- (12) [...]; det skönjes nu, och om denna yttre inväfning var utan någorlunda **bestämd** afsigt, eller när denna blifvit störad, få Nederländerne snart orsak at beklaga sit förhastade steg, det ock många redan göra. (GT 1790-02-25)
- (13) Sista svaret från Hofvet i Berlin skall varit så föga tillfredsställande, at Konungen genast skickat den andre, och straxt därpå den tredje Courieren til Berlin, och fordrat et **bestämt** utlåtande angående Nederland och Turkiska affairerne. (GA 1790-04-23)

- (14) [...]; för at derifrån hitbringa et **bestämdt** yttrande öfver de Nederländska och Turkiska angelägenheterna. (SP 1790-04-26)¹

Utan att gå in alltför djupt på semantiska analyser konstaterar jag att betydelsen hos *bestämd* och *bestämt* här har att göra med exakthet och tydlighet. I så fall tycks det ha skett en viss semantisk glidning från betydelsen 'beslutat', 'överenskommet'. Efter 1790 är användningen av *bestämt* framför den här typen av substantiv utbredd.

5.4.2. *De första adverbiala användningarna*

Den första tydligt adverbiala förekomst av *bestämt* som jag hittat kommer från 1792:

- (15) Visst är det åtminstone, at Grefve Potocki väntas hit från Petersburg, och at Ryska hofvet ej ännu **bestämt** yttrat sig om Polens nya Constitution. (GT 1792-05-05)

I den här meningen kan *bestämt* knappast analyseras som något annat än ett sättsadverb som bestämmer verbet *yttrat*. Den analysen stärks av det faktum att en liknande formulering om ett närbesläktat ämne förekom i en annan tidning en dryg månad tidigare, men då med en adjektivisk användning av participet:

- (16) Emellertid äro alle därom enige, at Chur-Furstens af Sachsen sista Förklaringar äro beständigt lika lydande med de första, nämligen, at han

¹ Det är inte ovanligt att det i olika tidningar förekommer varianter av samma meningar, något olika formulerade och med vissa ord utbytta mot synonymmer. Det kan vara så att tidningarna har översatt samma utländska text på olika sätt, eller att en tidning tagit formuleringen från en annan och ändrat i den. Flera av de intressanta, tidiga förekomsterna av *bestämt* finns i sådana alternativa versioner av samma mening.

icke kan på et **bestämdt** sätt yttra sig öfver den Pohlska Kronans emottagande, så länge den nya Constitutionen icke är fullkomligt erkänd af Ryssland, Österrike och Preussen. (DA 1792-04-02)

Det sistnämnda exemplet utgör samtidigt den första förekomsten av *bestämt sätt*. Det verkar inte orimligt att anta att det finns en koppling mellan införandet av frasen *på et bestämdt sätt yttra* och av adverbet *bestämt* framför verbet *yttrat*, med tanke på att semantiken tycks vara snarlik. Men något material som bidrar till att belysa den kopplingen ytterligare har jag inte hittat.

De närmaste åren efter 1792 börjar *bestämt* förekomma adverbialt framför fler verb tillhörande samma semantiska domän: *uppgifva* (1793), *utsätta* (1793), *förklara* (1794), *säga* (1795), *uttrycka* (1796), *tala* (1796) och *antaga* (1796). Det är inte ovanligt att adverbet förekommer tillsammans med ett annat adverb, i konstruktioner som *bestämdt och noga*. Här är de första förekomsterna av de respektive konstruktionerna:

- (17) Tyskarnes förlust kan icke ännu **bestämdt** uppgifvas; men förmenes vara mellan 1500 och 2000 man. (PT 1793-12-21)
- (18) Har den föreslagna person förmögenhet, måste det **bestämdt** och noga utsättas hvare den består. (GN 1793-12-21)
- (19) Men deremot berättas från Frankfurt, at ChurHannover ganska **bestämdt** förklarat sig mot Preussiska Hofvets påstående, at Tyska Riket, och nu imedlertid de 6 närmaste Kretsarne, skola åtaga sig Preussiske Troupparnes förplägning. (GA 1794-04-04)
- (20) Den förra sade tydligt och **bestämdt**, "at det vore högförräderi, när man traktade efter Konungens lif", samt fordrade facta och bevis om en verkelig afsikt; [...] (SP 1795-12-21)

- (21) Öfvertygad at den största delen unga karlar älskar den ädla Ridkonsten och med nöje skulle vilja lära den regelmässigt, om icke deras sysslor och förrättningar uptogo den största mästa delen af dagen, har jag sammanskrifvit denna Anvisning, hvaruti jag uttryckt mig så tydeligen och **bestämt**, at en hvar i konsten erfaren kan säga: [...] (SP 1796-06-14)
- (22) Likasom Jourdan och Pichegru är han alfvarsam och tystlåten i stora sällskap, men i de mindre och förtroliga talar han behagligt och **bestämt**. (PT 1796-06-27)
- (23) Så väl detta som ock en Couriers ankomst ifrån Lord Malmesbury, hvilken berättar, at Franska Directorium uttryckeligen och **bestämt** har antagit de vid underhandlingarne föreslagna compensations-grundsatserna, [...] (GA 1796-12-28)

Utifrån dessa exempel verkar *bestämt* under den här perioden börja etableras som ett adverb. Betydelsen tycks – precis som de nya användningarna hos *participet* – ha att göra med exakthet och tydlighet, och användningsområdet tycks vara begränsat till verb som refererar till olika typer av mänskliga uttalanden och ställningstaganden.

Detta sagt om de första uppenbart adverbliella förekomsterna. I nästa avsnitt går jag in på de möjliga brokontexter jag hittat både före och under perioden för adverbets uppkomst.

5.4.3. *Möjliga brokontexter före och kring adverbets uppkomst*

En brokontext är som bekant en konstruktion som kan analyseras på minst två olika sätt, och som därmed öppnar för en förändring av de syntaktiska reglerna för ett ord eller någon annan språklig enhet. Här måste man skilja på *möjliga* och *faktiska* brokontexter. Det som går att kartlägga genom den här typen av undersökning är enbart möjligheten att en viss typ av konstruktion skulle ha kunnat vara (en del av)

orsaken till en belagd syntaktisk förändring. Att belägga att konstruktionerna i fråga *verkligen* har varit en del av en sådan utveckling är inte möjligt i efterhand, det förblir en fråga om sannolikhet.

Jag har hittat en typ av konstruktion som återkommer i flera möjliga brokontexter, nämligen när *bestämt* förekommer tillsammans med indefinita pronomen. Utöver det har jag undersökt uttrycket *mera bestämt*, som förekommer på ett adverbialt sätt väldigt tidigt och kan ha haft en inverkan på utvecklingen. I följande två avsnitt går jag igenom dessa konstruktioner.

5.4.4. *Konstruktioner med indefinita pronomen*

Den första kategori av möjliga brokontexter jag hittat i materialet utgörs av konstruktioner där *bestämt* förekommer tillsammans med indefinita pronomen som *intet*, *ingen ting* och *något*. Jag ska börja med ett exempel på en liknande konstruktion där *bestämt* inte tycks användas adverbialt:

- (24) Den består af 13 Artiklar, och innehåller en almän försäkran om inbördes bistånd emot hvarje fiendtligt anfall; men då där naturligt vis **intet bestämdt** om detta bistånd kan sägas, kan det ock ännu föga intressera någon att läsa densamma. (PT 1784-09-02)

Participet verkar här fungera som adjektivisk bestämning av det indefinita pronomenet *intet*.

Exemplet utgör den första förekomsten av *bestämt* tillsammans med *intet*. Konstruktionen verkar till en början vara mycket ovanlig; i materialet förekommer den inga fler gånger under 1780-talet. På 1790-talet börjar den dyka upp igen, då i ett antal möjliga brokontexter. Nedan följer två exempel på sådana. Det första är något av ett gränsfall där en adverbial analys kanske framstår som långsökt:

- (25) Således, så länge ingen ting **bestämndt** kunde häröfver blifva afgjort, så stode icke eller Wienska Hofvet at förmå til at släppa det vissa för det ovissa[.] (GA 1791-02-22)

Den möjliga tvetydigheten beror här på att *bestämt* befinner sig i en syntaktisk position där det kan analyseras antingen som en adjektivisk bestämning av det indefinita pronomenet, eller som en adverbieell bestämning av hjälpverbsfrasen:

- (26) ... så länge [ingen ting bestämndt] kunde häröfver blifva afgjort ...

- (27) ... så länge ingen ting [bestämndt kunde häröfver blifva afgjort] ...

Anledningen till att jag inte bedömer den adverbieella analysen som särskilt stark är att *häröfver* befinner sig mellan *kunde* och *blifva afgjort*, vilket gör att *bestämndt* – betraktat som adverb – framstår som knutet till *kunde* snarare än till *blifva afgjort*. Eftersom *afgjort* torde vara det semantiska målet för adverbets bestämning (att döma av participets användning under perioden) leder uppbyggnaden av hjälpverbsfrasen till att en adverbieell analys blir mindre rimlig, om än inte omöjlig. I nästa exempel är något liknande däremot inte fallet:

- (28) Man talar här om nya förhinder som skola yppat sig vid Congressen i Gzistove, men hvarom intet **bestämndt** kan uppgifvas. (PT 1791-03-28)

[M]en hvarom intet *bestämndt kan uppgifvas* kan här analyseras på båda de ovannämnda sätten:

- (29) ... men hvarom [intet bestämndt] kan uppgifvas.

- (30) ... men hvarom intet [bestämndt kan uppgifvas].

Skillnaden jämfört med det förra exemplet är dels att det bara finns ett hjälpverb, dels att huvud verbet följer direkt på hjälp verbet. Avståndet mellan det potentiella adverbet och det huvud verb som rättfärdigar adverbet semantiskt är därmed betydligt mindre, vilket kan ha spelat en roll för benägenheten att göra den adverbiala analysen. Det ska också sägas att den semantiska skillnaden mellan de båda analyserna är mycket liten. Formuleringen skulle med den första analysen betyda att 'det inte finns något bestämt som kan uppges om saken', och med den andra att 'det inte finns något som bestämt kan uppges om saken'. Eftersom indefinita pronomen är just indefinita – och alltså saknar bestämt innehåll – blir betydelseskillnaden mellan analyserna en närmast filosofisk fråga utan praktiska implikationer. Därmed finns det, vad jag kan se, inget semantiskt hinder för den adverbiala analysen.

Flera liknande konstruktioner dyker upp under perioden efter adverbets uppkomst:

- (31) Angående följderna af Jacobinernes seger i Paris och National-Conventet, förmåla sista tidningarne ännu ingen ting **bestämdt**. (PT 1793-06-22)
- (32) Fastän präliminärerne imellan Frankrike och Österrike äro ratificerade, så är ingen ting **bestämdt** afgjordt för Europas allmänna fred. (GA 1797-07-11)
- (33) Ryska hofvet yttrade icke något **bestämdt** angående summan, som det ville bevilja, men förklarade, at så länge pretendenten icke ville sätta [sig]² ned på rysk botten, fick han intet. (NG 1799-03-06)
- (34) – I dag försäkras, at vi inom några dagar skola veta något **bestämdt** angående krig och fred. (NG 1800-10-08)

2 En skada på tidningssidan gör att ordet inte syns ordentligt, men det kan knappast röra sig om något annat ord än *sig*.

5.4.5. *Mera bestämt*

Mera bestämt förekommer i materialet för första gången 1785, i en konstruktion med det indefinita pronomenet *något*:

- (35) Med Marquis de Verac, som inom några dagar lærer inträffa i Haag, väntar man något mera **bestämdt** om de puncter, som skola läggas til grund för en förlikning. (PT 1785-02-07)

Exemplet förefaller inte vara en brokontext. Den rimligaste tolkning jag kan se är att uttrycket här betyder 'något som är mera bestämt', det vill säga en adjektivisk användning av participet. Under 1780-talet förekommer *mera bestämt* ytterligare två gånger i liknande konstruktioner:

- (36) Ibland de förändringar Parlamentet föreslagit, synes den förnämsta vara, at ordet Non-Catholique bör lemna rum för något mera **bestämdt** uttryck, eller ock Judar, Turkar och Hedningar därifrån tydeligen undantagas. (PT 1788-02-04)
- (37) [...] befunnos altid Herrar Willis och Addinton lämna tydeligare och mera **bestämdt** hopp än alla öfrige Doctorer, om Konungens snara vederfående, [...] (NT 1789-01-17)

I båda dessa fall är *mera bestämdt* direkt knutet till ett substantiv – *uttryck* respektive *hopp* – vilket gör att analysen även här blir uppenbart adjektivisk. 1791 dyker emellertid en annan typ av användning upp:

- (38) Här går et ryckte, at Ryssarne nu äfven eröfrat Varna, hvilket lærer fordra bekräftelse. **Mera bestämdt** talas om en seger, som Amiral Uschakov skall vunnit på Svarta Hafvet, och hvarvid Turkarne skola förlorat 7 stora Skepp: [...] (SP 1791-08-20)

Här verkar en adjektivisk analys av *mera bestämdt* vara utesluten, då det inte finns något substantiv eller pronomen att bestämma. Utifrån sammanhanget är det något oklart om *bestämdt* ska läsas som ett sättsadverb kopplat till *talas* – med betydelsen att det talas mer exakt och entydigt än det rykte som nämns i föregående mening – eller som andra halvan av ett tvåordigt satsadverb som anger att det som följer är en precisering. Den senare analysen skulle innebära att uttrycket *mera bestämt* användes satsadverbiellt långt innan *bestämt* ensamt gjorde det, om än bara i detta enskilda fall. Att användningen är adverbiell på något av sätten förefaller tydligt.

Efter detta förekommer inte *mera bestämt* på något potentiellt adverbiellt sätt förrän 1798:

- (39) Förmodeligen lär jag kort före Parlamentets slut kunna säga något **mera bestämdt** därutinnan; [...] (SP 1798-05-24)

Här förekommer *mera bestämt* tillsammans med det indefinita pronomenet *något*, och de möjliga syntaktiska analyserna är ungefär desamma som vid exemplen i föregående avsnitt, det vill säga:

- (40) kunna säga [något mera bestämdt] därutinnan
- (41) kunna [säga [något] mera bestämdt] därutinnan

Några månader senare dyker det upp ett exempel där *mera bestämt* för första gången används som en uppenbar adverbiell bestämning av ett verb:

- (42) Däremot talar et annat Dagblad **mera bestämdt** och tror at Buonapartes bestämmelse förändras, om det på fast landet skulle upkomma et nytt krig, och at han då torde landstiga vid Adriatiska hafvet. (GA 1798-08-03)

Här verkar det inte längre finnas utrymme för någon adjektivisk analys utan bara för en adverbiell där *mera bestämdt* är en bestämning av *talar*. Till skillnad från den

potentiellt satsadverbiella förekomsten från 1791 tycks den givna analysen här vara att *mera* används för att komparera *bestämdt*, snarare än att utgöra en del av ett tvåordigt adverb. Det är därför rimligast att se det här exemplet som en del av den generella utvecklingen av *bestämt* till sättsadverb inom en relativt snäv semantisk domän som har att göra med mänskliga uttalanden och ställningstaganden.

Senare under samma år dyker *mera bestämt* åter upp på ett mer satsadverbiellt klingande sätt:

- (43) Hans façon, eller **mera bestämdt**: hans sätt at göra hvad han gör, är och måste vara pojkaktigt; [...] (SP 1798-11-17)

Eftersom den här sortens konstruktion verkar skilja sig från hur *bestämt* som adverb utvecklas i övrigt, kan man tänka sig att *mera bestämt* vid den här tidpunkten har fått ett eget liv och börjat sprida sig som ett fristående adverb. Eftersom den dyker upp så tidigt och sedan så sporadiskt kan jag inte utifrån det här materialet säga något säkert om när den egentligen uppstod, eller vilken roll den kan ha spelat i utvecklingen av adverbet *bestämt* i stort.

5.4.6. *De första förekomsterna av bestämt som subjektifierat satsadverb*

År 1800 verkar adverbet *bestämt* vara definitivt etablerat, men bara kopplat till verb som refererar till mänskliga yttranden, ställningstaganden och dylikt. Det dröjer fortfarande ett par decennier innan några uppenbart satsadverbiella, mer subjektifierade och semantiskt blekta förekomster börjar synas. På grund av storleken på materialet har jag inte säkert kunnat fastställa vilken den första sådana förekomsten är, men de dyker upp åtminstone från 1826:

- (44) Af den vidlyftiga Utländska Literaturen kan naturligtvis icke någon större del på en gång förefinnas; men hvad som icke finnes, skall **bestämdt** den

närmaste Postdagen, det må vara mycket eller litet,, [sic] å Herrar
Requirenter förskrifvas. (LW 1826-09-13)

Eftersom *förskrifvas* inte tillhör den semantiska domän som *bestämt* tidigare har använts inom, och eftersom placeringen efter hjälpverbet *skall* är helt naturlig för ett satsadverb, är jag beredd att utnämna det här till den första satsadverbiella förekomsten av *bestämt*. Åtminstone har jag inte hittat någon från ett tidigare datum. Texten är ett tillkännagivande av öppnandet av en ny bokhandel i Lund, intressant nog undertecknad C. W. K. Glerup, grundaren av Glerups förlag. Han var dansk och hade vid tidpunkten precis flyttat till Lund från Köpenhamn (NF:50).

År 1828 förekommer ytterligare ett exempel i materialet:

- (45) [...] med ett appointment af 16 tusen dukater, lærer vår armé **bestämndt** icke finna något motstånd. (NT 1828-05-10)

Här saknas det ett huvudverb som semantiskt kan knytas till den mer avgränsade adverbiella användningen av *bestämt*. Dessutom signalerar ordföljden *bestämndt icke finna* – snarare än *icke bestämndt finna* – att *bestämndt* inte är en bestämning av *finna* utan just ett satsadverb.

I början av 1830-talet förekommer fler satsadverbiella konstruktioner:

- (46) Marskalk Soult (andre säga Gen. Clausel) skall blifva Krigsminister efter Gérard, som **bestämndt** lærer retirera, i anseende till sjuklighet, [...] (DA 1830-11-29)
- (47) Den cholera, som här förekommer om sommaren, är **bestämndt** icke smittsam, och jag är fast öfvertygad, att den epidemiska är det likaså litet, [...] (GA 1830-12-01)
- (48) Drottningens läge synes ganska betänkligt och hon är **bestämndt** förlorad, om, som det synes, hon förtror sig till Sr Zea. (GSDA 1833-11-05)

Någon annan analys än en satsadverbiell förefaller inte trolig i de här exemplen heller. Det är egentligen bara i det första exemplet – *bestämdt lärer retirera* – som en sättsadverbiell analys verkar vara semantiskt möjlig, även om jag har svårt att tro att det var en sådan skribenten hade i åtanke. För de andra exemplen är analysen ännu mer entydig. *Bestämdt* kan inte på ett semantiskt begripligt sätt förstås som en bestämning av *smittsam* eller *förlorad*, och inte heller av det semantiskt tomma *är*. Den tolkning som återstår är att *bestämdt* uttrycker en subjektiv säkerhet från skribentens sida, och att det på lite modernare svenska skulle kunna bytas ut mot till exempel *definitivt* med bibehållen betydelse. Att det rör sig om satsadverbiella förekomster verkar alltså givet.

Senare under 1830-talet fortsätter exemplen att dyka upp:

(49) Äfven har jag till salu en salfva, som **bestämdt** utrotar Råttor, Löss och Vägglöss. (JT 1836-01-16)

(50) [...] och de äro **bestämdt** icke färre i förhållande, än de voro då. (AB 1837-07-08)

Precis som i föregående exempel verkar den satsadverbiella analysen uppenbar. Det sistnämnda exemplet är den första förekomsten av *de äro bestämt*. Efter detta dröjer det till 1842 innan satsadverbiella förekomster av *han är bestämt* och *jag är bestämt* dyker upp:

(51) [...]; den senare finnes öfverallt, han är **bestämdt** Rysslands förnämsta helgon och står i Ryssarnes tanka näst den gode Guden. (AB 1842-06-13)

(52) Ja, jag är **bestämdt** svartsjuk, svartsjuk på allt, som rör dig, som ådrager sig dina blickar, vore det också endast medömkans och likgiltighetens. (AB 1842-08-20)

Det sista exemplet kommer från *Rouéernes klubb*, ett skönlitterärt verk som publicerades som följetong i Aftonbladet. Någon information om textens författare finns inte, men det kan vara en översättning från ett annat språk.

Du är bestämt förekommer för första gången 1850, också i en skönlitterär text:

(53) – Åh! Du är **bestämdt** sjuk, min söta vän. (VV 1850-04-20)

Verket i fråga heter *Kärleken Läkare* och är skrivet av Paul de Rock, vars nationalitet jag inte kunnat styrka.

Före 1860 är det glest mellan den här typen av förekomster, åtminstone i tidningstext. Det finns ytterligare några exempel på var och en av de respektive konstruktionerna, men någon större spridning är det inte tal om. Att de båda sista exemplen kommer från skönlitterära texter tyder dock på att det eventuellt skulle se annorlunda ut i en skönlitterär korpus. Eftersom exemplen är repliker kan man också misstänka att det subjektifierade adverbet redan spridits ett tag i talspråket när texterna skrevs. Hur länge den spridningen kan ha pågått är svårt att säga, men det står åtminstone klart att de förändringar som gett upphov till *bestämt* som ett mer allmänt satsadverb vid det här laget redan skett.

Jag ska nu gå tillbaka till perioden mellan det mer avgränsade adverbets uppkomst på 1790-talet och de första uppenbara förekomsterna av satsadverbet under andra halvan av 1820-talet.

5.4.7. *Möjliga bro- och byteskontexter mellan sätts- och satsadverbiell användning 1800–1826*

Att hitta möjliga brokontexter mellan 1800 och 1826 är inte svårt. När *bestämt* förekommer tillsammans med ett finit verb i en huvudsats är ordföljden i regel sådan att en satsadverbiell analys är fullt möjlig, även om den ofta är semantiskt långsökt. Följande är ett par exempel på sådana konstruktioner:

- (54) Förste Konsuln förklarar **bestämmt** deri, at han ej ärnar blifva Helvetiska Republikens president. (LB 1802-11-13)
- (55) Den säger **bestämmt**, at välståndet, fliten, förnöjsamheten, godt köp på lifsmedel – korteligen Saturni Tidehvarf åter skall blomstra på jorden. (WB 1811-08-17)

Samma sak gäller när det finita verbet är ett hjälpverb:

- (56) Men Utgifvaren af Gefle Weckoblad har **bestämmt** förklarat: At han icke vil göra detsamma til en tummelplats för den som är road af boxning. (WGL 1810-06-16)

I bisatser, där satsadverb vanligtvis – om än med vissa undantag – placeras före det finita verbet, kan ordföljden användas som stöd för att användningen inte är satsadverbiell:

- (57) Vi höre af den Trinitad blifvit et stort hinder för ärendernas gång, och at Spanien har **bestämmt** förklarat sig emot dess afträdande, [...] (JA 1802-03-13)

Ordföljden *at Spanien har bestämmt förklarat* pekar på att *bestämmt* är knutet till huvud verbet och inte omfattar hela satsen. Hade *bestämmt* varit placerat före hjälp verbet – *at Spanien bestämmt har förklarat* – hade syntaxen varit mer typiskt satsadverbiell. Exempel som detta tyder därmed på att adverbet ännu inte reanalyserats som satsadverb. För att hitta den ungefärliga tidpunkt då *bestämt* börjar reanalyseras till satsadverb har jag därför undersökt ordföljden i bisatser under perioden. Ett tidigt exempel på en bisats där *bestämt* är placerat före det finita hjälp verbet *skall* dyker upp 1809:

- (58) En kort öfversigt af Brasilien och dess produkter, säger Förf. sjelf i sitt företal, måste väl vara hvar och en välkommen, i det ögonblick, då Terninen ännu liksom vilar i ödets hand; hvilken **bestämtdt** skall afgöra om Beherskaren af ett utaf Europas skönaste länder frivilligt ärnar försaka sitt Fädernesarf, för att för alltid flytta sin Tron till ett tusen mil på andra sidan Hafvet beläget rike. (DA 1809-06-21)

Exemplet är den allra första förekomsten av *bestämt skall* i materialet. Texten kommer, enligt tidningen, från förordet till en översättning av E. A. W. von Zimmermanns *Taschenbuch der Reisen, oder unterhaltende Darstellung der Entdeckungen des 18:ten Jahrhunderts*. Översättaren heter P. Georg Scheutz. Stycket från förordet är ett citat från själva boken, och är alltså översatt från tyska.

En annan form av konstruktion där det går att urskilja en frikoppling av adverbet från huvudverbet är när satsen har två hjälpverb, ett finit och ett infinit. Här förekommer två olika typer av ordföljd under perioden. I den första hamnar *bestämt* efter båda hjälpverben:

- (59) Man måste kunna **bestämtdt** säga i hvilka Takter, Satser eller Perioder och hvarigenom en musik utmärker sig som ej väl exequerad. (LW 1818-11-04)

Ett satsadverb hade inte kunnat placeras i positionen ovan (vilket framgår tydligt om man byter ut *bestämtdt* mot *icke* i meningen), utan hade behövt hamna mellan *måste* och *kunna*. Det första exempel jag har kunnat hitta på när *bestämt* hamnar mellan de båda hjälpverbet är från 1817:

- (60) Jag förstår mig icke eller serdeles mycket derpå – sade denne, i det han flygtigt betraktade samma – men här är Konsistorial-presidenten, han skall **bestämt** kunna säga oss, huru högt vi böra taxera den. (AB 1817-07-21)

Exemplet är från *Oswald och Augusta*, en "Moralisk Berättelse af Rossebue" som publicerats som följetong. Rossebue syftar sannolikt på August von Rossebue, som var en tyskspråkig författare verksam under första halvan av 1800-talet.³ Det rör sig alltså högst sannolikt även här om en översättning från tyska. Att ordföljden är *skall bestämdt kunna säga* snarare än *skall kunna bestämdt säga* öppnar för en satsadverbiell analys, även om huvud verbet tillhör den semantiska domän som *bestämt* som sättsadverb är knutet till. Fler exempel på dubbla hjälpverbskonstruktioner med *bestämt* mellan hjälpverben dyker upp åren därefter:

Duca di Gallo skall **bestämt** hafva förklarad sig för nödvändigheten att foga sig efter de förenade makternas beslut. (JT 1821-03-17)

Fransyska regeringen lär **bestämt** hafva vägrat att uppfylla denna önskan, [...] (SP 1823-03-24)

Sammanfattningsvis kan man konstatera att perioden mellan 1800 och 1826 är full av brokontexter i form av huvudsatser med finit huvudverb eller hjälpverb. När det gäller bisatser och satser med dubbla hjälpverb kan man se en rörelse mot en mer typiskt satsadverbiell placering av *bestämt*. För bisatser innebär rörelsen att *bestämt* flyttar från en position efter till en position före det finita verbet. För satser med dubbla hjälpverb innebär den att *bestämt* flyttar från en position efter båda hjälpverben och före huvud verbet, till en position mellan hjälpverben. De äldre ordföljderna fortsätter under hela perioden att förekomma parallellt med de nya.

3 Det enda spår av August von Rossebues existens jag har kunnat hitta via googling är ett original av ett romantisk skådespel som finns till försäljning på det ungerska antikvariatet Múzeum Antikvárium [www].

6. Diskussion

I det här avsnittet börjar jag med att lägga fram en hypotes om hur utvecklingen av *bestämt* till adverb kan ha gått till. Hypotesen jämförs med Rosenkvists (2004:193) beskrivning av utvecklingen av adjektivet *bara* till adverb och subjunktion. Jag diskuterar styrkan hos de olika delarna av hypotesen, samt faktorer som skulle kunna påverka dess trovärdighet. Slutligen pekar jag på några områden som skulle behöva undersökas ytterligare.

6.1. Hur utvecklingen kan ha gått till

Utifrån resultaten av undersökningen kan utvecklingen av *bestämt* till adverb ha sett ut som följer:

Steg 1. (Före och kring 1790.) Det sker en betydelseglidning hos den attributiva varianten av participet, och i samband med detta en utvidgning av användningsområdet till en rad substantiv inom det psykologiska och sociala semantiska fältet som refererar till talakter av olika slag: *utlåtande*, *yttrande* etc. Participets nya betydelse har med tydlighet och exakthet att göra, och är mer abstrakt (semantiskt blekt) än den bokstavliga betydelsen 'beslutat', 'fastslaget' som kommer från verbet *bestämma*.

Steg 2. (1790-talet.) Det sker en reanalys från particip till adverb. Brokontexter med formuleringar som *där intet bestämt kan uppges* förekommer. Valet av analys tycks i sådana konstruktioner inte påverka semantiken i någon nämnvärd utsträckning. Adverbet är till en början knutet till verb som refererar till olika typer av talakter. Här ska det tilläggas att steget från ett particip med relativt abstrakt betydelse till ett adverb med samma betydelse inte är särskilt stort, eftersom adjektiv regelmässigt görs om till adverb i svenskan. Det är alltså fullt möjligt att *bestämt* helt enkelt har fått en så abstrakt betydelse att t.ex. *bestämt yttrande* kan bli *bestämt yttra* i analogi med hur adverb vanligtvis bildas från adjektiv i svenskan (jfr Rosenkvist 2004:177). I så fall

är de brokontexter jag hittat sannolikt av mindre betydelse för den övergripande utvecklingen.

Steg 3. (Mellan 1800 och 1830.) Det sker en reanalys från beskrivande sättsadverb knutet till talakter (och med tiden en del andra verb inom det psykologiska och sociala fältet) till satsadverb, via otaliga brokontexter där *bestämt* kan analyseras på båda sätten. I de enskilda fallen spelar valet av analys inte någon större roll för den semantiska tolkningen av satsen.

Steg 4. (Efter 1830.) Då adverbet frikopplats från sin specifika semantiska domän sprids det till en rad nya sammanhang och genomgår i samband med detta ytterligare semantisk blekning. Det verkar också ske en subjektifiering av användningen.

Vid en jämförelse med de resultat som Rosenkvist (2004:193) presenterar rörande utvecklingen av *bara* (se teoriavsnittet) kan man konstatera att det finns betydande likheter. Det första steget, där betydelsen av participet blir mer abstrakt, liknar betydelseglidningen av *bara* från 'naken' till 'enbart'. Även i det andra steget, reanalysen till adverb, tycks utvecklingen följa samma mönster. Precis som för *bara* kommer reanalysen av *bestämt* mycket tätt inpå de utvidgningar av användningen som vittnar om betydelseglidningen. Det tredje steget, där adverbet blir ett satsadverb, är också likartat. I stora drag tycks alltså den kombinerade syntaktisk-semantiska modellen stämma överens med empirin även i fallet *bestämt*.

6.2. Brister och möjliga områden för vidare forskning

Den främsta bristen med metoden jag använt är materialet. Tidningstext utgör en specifik genre som inte kan förutsättas vara representativ för språkbruket i stort. Att flera av exemplen finns i skönlitterära texter som publicerats i tidningar pekar på att det skulle vara relevant att undersöka ett mer omfattande skönlitterärt material. Det förefaller också osäkert huruvida de möjliga brokontexter jag hittat mellan den adjektiviska användningen av participet och den adverbiala användningen utgör den

faktiska grunden för reanalysen. Alternativen är att det antingen finns andra brokontexter som inte framkommer i det här materialet, eller att utvecklingen från particip till adverb helt enkelt kommer naturligt med den blekta betydelsen, enligt svenskans vanliga mönster för adverb bildning från adjektiv.

Utöver det skulle påverkan från det tyska språket behöva utredas. En sådan kan inte uteslutas i något av stegen, särskilt med tanke på att den tyska kurvan för *bestimmt* går uppåt under samma period, mot en topp just på 1830-talet. I steg 3 i beskrivningen ovan är ett par av de tidiga exemplen på potentiellt satsadverbiell ordföljd översatta från tyskan. Att tyskans påverkan på svenskan var betydande under den här perioden är välkänt, och det vore närmast underligt om det inte spelat roll för utvecklingen av adverbet.

Slutligen skulle perioden efter satsadverbets uppkomst behöva beskrivas noggrannare. Jag har – på grund av undersökningens ramar – främst inriktat mig på den tidiga delen av utvecklingen, och detaljerna i de förändringar som skett efter ca 1830 är fortsatt oklara.

7. Litteraturförteckning

Korpusar:

Svenska dagstidningar. Stockholm: Kungliga biblioteket. <<http://tidningar.kb.se>>

Hämtat 2020-12-17:

Aftonbladet (AB)

Dagligt Allehanda (DA)

Göteborgs Allehanda (GA)

Göteborgs Stadstidning och Dagliga Annonsblad (GSDA)

Göteborgs Tidningar (GT)

Göteborgska Nyheter (GN)
Jönköpings Allehanda (JA)
Jönköpings Tidning (JT)
Linköpingsbladet (LB)
Lunds Weckoblad (LW)
Norrköpings Tidningar (NT)
Nytt och Gammalt (NG)
Posttidningar (PT)
Stockholmsposten (SP)
Västerviks Veckoblad (VV)
Weckoblad för Gefleborgs Län (WGL)
Wexjöbladet (WB)

DWDS = Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. <<http://dwds.de>>

Graf över frekvensen av *bestimmt* i tyskspråkiga korpusar från perioden 1600 till 1999:

<<https://www.dwds.de/r/plot/?view=1&corpus=dta%2Bdwds&norm=date%2Bclass&smooth=spline&genres=0&grand=1&slice=10&prune=0&window=3&wbase=0&logavg=0&logscale=0&xrange=1600%3A1999&q1=bestimmt>> Hämtat 2020-12-30.

Internetkällor:

Cambridge Dictionary. <<http://dictionary.cambridge.org>> Hämtat 2021-01-03.

Múzeum Antikvárium. (Säljsida för Johanna von Montsancon. – Romantische Schauspiel in 5 Aufzügen von August Rossebue.)
<<http://muzeumantikvarium.hu/item/johanna-von-montsancon----romantische-schauspiel-in-5-aufzugen-von-august-rossebue>> Hämtat 2020-12-10.

SAOL = *Svenska Akademiens ordlista*. Utg. av Svenska Akademien. 2015. 14:e upplagan. Finns på: <<http://www.svenska.se>>

SO = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*. 2009. Finns på: <<http://www.svenska.se>>

Litteratur:

- Frigyes, Paul 2010. Vart tog texten vägen? I: *Journalisten* 12, s. 4–10.
- Heine, Bernd & Kuteva, Tania 2005. *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopper, Paul J. 1991. On Some Principles of Grammaticalization. In: Traugott, Elizabeth Closs & Heine, Bernd (eds.), *Approaches to Grammaticalization: Volume 1 – Focus on Theoretical and Methodological Issues*, p. 17–35. (Typological studies in language 19:1.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins publishing company.
- Hopper, Paul J. & Traugott, Elizabeth Closs 2003. *Grammaticalization*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lehmann, Cristian 1995. *Thoughts on Grammaticalization*. München: LINCOM EUROPA.
- Ludlow, Peter 2014. *Living Words – Meaning Underdetermination and the Dynamic Lexicon*. Oxford: Oxford University Press.
- NF = Nordisk familjebok, 1952. Bergelin, S.-E. S., Collinder, Per, Hadding, Assar et al. Bd 9. Malmö: Förlagshuset Norden AB.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Rosenkvist, Henrik 2004. *The Emergence of Conditional Subordinators in Swedish – a Study in Grammaticalization*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A62.) Lund: Studentlitteratur.
- Rosenkvist, Henrik & Skärland, Sanna 2011. Grammatikalisering i nutid – utvecklingen av typ fram till 2009. I: *Språk och stil*, 21, 5–25.
- Skärland, Sanna 2017. *Man, en och du. Generiska pronomen i svenskans historia*. Lund: Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.